

ГЕОРГИ НЕШЕВ (София)

НОВООТКРИТ РЪКОПИС ОТ XVIII ВЕК В НАЦИОНАЛНАТА БИБЛИОТЕКА „ВИКТОР ЕМАНУИЛ II“ — РИМ ЗА НЯКОИ ЕРЕТИЧНИ ТРАДИЦИИ НА БЪЛГАРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ

„Инструкция на Свещената конгрегация за пропаганда на вярата до мисионерите в България, относно обичая на курбаните“ — така е озаглавен интересният и непознат досега за нас ръкопис от 1760 г., излязъл от Канцеларията на Свещената конгрегация в своя начален, ръкописен вид, адресиран до мисионерите, проповядващи католическото вероизповедание в Никополска и Софийска епископия, документ, хвърлящ светлина върху някои особености на народността мироглед на българина от осемнайсетото столетие.

Съхраняван в Ръкописния отдел на Централната римска, докато университетска библиотека „Александрина“, наскоро преименувана на името на В. Емануил II, документът има Сигн. В 40/3/ — Biblioteca Nazionale Centrale — V. Emanuele II — Roma. Възможно е ръкописът попаднал още през 1980 г., но липсата на време ми попречи веднага да оценя неговата истинска стойност. Това успях да направя през 1989 г., когато окончателно се убедих в полезността му като необходим и неизвестен извор за българската народностна култура от епохата на Паисий Хилендарски, поспециално, материал за бита на българите-католици от посочените Никополска и Софийска епархия, включващи предимно потомци на български павликяни.

Насочен срещу практикуваните т. нар. курбани, (от направените справки в някои енциклопедии — БАН, 328 — жертва, жертвено животно; Баранов, М., 1962 — жертва, религиозно причастие); 1. быть близким, приближенным; 2. приближаться (к кому -) или 1. приближать; 2. приносить в жертву; 3. рел. присажать; 4. быть близким, приближаться; Ciran Kelekiyân. Constantinople, 1911. s. 953 goubân ^{٥٤٣}. Sacrifice, m: offrande à Dieu; nolo causte (обичай, съхранен и днес сред някои кръгове на т. нар.

къзълбаши¹ — ислямизирани потомци на някогашните средновековни български еретици, но много упорит сред новопокатоличените павликяни от посочените по-горе епископии. Ако съдим от католическите мисионерски доклади от началото на XVII в., този обичай, наречен от Петър Солинат „любим на павликяните“, останал според вярванията им „от старите българи“, бил да се събират в определени къщи на празнични тържества с игри, свирни и песни, на дълги софри, на които се ядяло и пиело и което те смятали за богослужение². Ръкописът се състои от 11 обемни, изписани на ръка страници. Подвързан е заедно с други инструкции на Свещената конгрегация, адресирани до католически общности в различни части на света.

Инструкцията е отнесена към раздела „Fondi minori imdice“ на ръкописния отдел на Biblioteca Nazionale Centrale, с подзаглавие „Bulgaria - Missioni“ и е явно самият оригинал на адресираната до мисионерите в Никополска и Софийска епископия инструкция, излязла от канцеларията на Конгрегацията (по технически причини — невъзможност да ми се осигури фото или ксерокопие на материала, бях принуден да препиша документа изцяло на ръка). Навярно по-късно Ватиканската печатница ще да е пунала известен брой отпечатъци на Инструкцията, тъй като заглавната страница на една от тях попада на вниманието на наши колеги, които я дават във факсимиле³.

Материалът е написан на практикувания през XVIII в. книжовен италиански език, естествено с несрещани вече архаизми, но и с чести и пространни пасажи, главно позовавания на западни теолози и тълкуватели на Св. писание, на Църковния катехизис и на практиката на църковния култ, написани на един късен латински, което прави превода доста труден (позволявам си да изкажа благодарността си на ст. н. с. Й. Списаревска, специалист-палеограф, която ми помогна много в превода на документа — Г. Н.).

В подробната инструкция на Римската конгрегация за разпространение на вярата са изтъкнати редица теологически доводи, за да се оспори съществуващата практика на т. нар. курбани. Оскъдни са редовете, описващи непосредственото провеждане на обичая, но се подразбира, че независимо от изминалите десетилетия, в които населението от Никополска и Софийска епископия — главно покатоличеното павликянско население, е под духовната юрисдикция на римокатолическата църква, то продължава да се придържа упорито, това което прави силно впечатление и в предишното столетие⁴, към своите еретични обреди. Дори през XVIII в. са жилави старите средновековни отклонения, създавали проблеми още на средновековните духовни представители на Търновското царство. Именно срещу въпросната практика на т. нар. курбани въстава сега с авторитета и вискателността на идейните си тълкуватели самата Римска църква.

Съставянето на документа-инструкция е било предизвикано, както се вижда от самия превод, от честите и напористи доклади на отците-мисионери в българските земи, възпитаници на строгите към различните отклонения в изповядването на вярата римокатолически колежи. Поели мисията си от своите предшественици — находчивите и упорити в пропагандата отци-францискани, малцина и от новите католически мисионери били склонни да търпят старите еретични обреди и суеверия на пасомите си, неизчезващи почти два века от началото на католишката пропаганда сред павликяните. Нещо повече — съдържанието на инструкцията издава превръщането на павликянската традиция във всеобща за българските католишки поселения в двете епархии практика.

Вторият важен момент, който съзираме в текста на инструкцията, се отнася към долавяното стабилно католическо присъствие в посочените две епархии на българските земи, въпреки драматичните промени, сполетели това население в края на предишното столетие — жестокия разгром на католическите селища в Северозападна България при потушаването на Чипровското въстание, преследванията, репресиите и облечената в полицейски инструкции подозрителност към католическите поданици на Османската империя, предизвикали масовото им преселение отвъд Дунава.

От издирения материал се вижда, че „всеобщата и така древна заблуда“, както са определени въпросните курбани, е била известна отдавна в Рим. Курбаните са предизвикали различни мнения и предложения в църковните среди, като се намеква, че мерките, вземани срещу тях, не ще да са били еднакви в „двата съседни и граничещи си диоцеза“ — Софийският и Никополският. Като мярка се препоръчва въвеждането в тях на еднакво обучение и общо вероучение.

След заклеяването на курбаните с изрази като коварни, престъпни и безполезни, Конгрегацията, водила дълги споразумения за излизането пред обществото с предлаганата инструкция, набляга на тяхната суверенна същност, но и „рожда на суетна доверчивост“. Кратките и пестеливи в тази част описания на същността на обичая са насочени към избирането на жертвено животно, то трябвало да принадлежи към т. нар. „чисти жертвени животни“. Отхвърляли се козите и свинете, а от рибите се вземали само „люспестите“ (шарановите). Посочва се, че има въздържание в съответни дни от месо или от риба, че съществува ритуал при убиването, разсичането и разпределянето на жертвеното животно. Много важно било също задължението, спазвано в двата диоцеза, да не се запазва, разнася надалеч или продава в суров вид каквато и да е част от жертвеното животно, а да се изяжда всичко, като костите се оглозват напълно.

В инструкцията се говори освен за вида на жертвеното животно, за тамянков дим, запалени свещи и „предпазливо слово“. Явно е, че се описва една практика, която независимо от претърпяната еволюция, води на-

чалото си от средновековието, възможно и по-рано, и се добавя, че има разграничаване на имената и на ритуалите при различните курбани. Заклучава се, че става дума за древен произход на обичая, за една постоянна практика и упорита имитация на практики, „вече утвърдени в схизмата“, но живи и досега сред покатоличеното население.

В текста са чести позоваванията на Св. Тома (Аквински) особено когато се изобличава суеверието, равно на „измамата в религиозната област“. Същото е наричано още „едно истинско предателство на християнското и католическото име“. Отбелязва се, че това външно спазване на един суверен ритуал води до „смесването с фалша и достига до крайна зловредност“.

Интересни са разсъжденията в споменатата инструкция за връзката на курбаните с остатъците от юдейския ритуал, едновременно с това се изтъква, че е подобна и практиката на схизматичната секта (има се предвид източноправославната религиозна практика), но се добавя, че тя е и едно подражание на турски обичаи. Тези любопитни редове от документа оставяме на читателя, но не ще пропуснем израза, насочващ да се търси връзката с религията на турците, „завършваща цялата сериозност на един такъв грях“.

Важно за изследвача е твърдението, че „курбаните всред верующите се практикуват с участието на католическия мисионер, който присъства и благославя трапезата“. Тук без съмнение се е оказала решаваща познатата ни от първите времена на новата религия упоритост на местното население, онази своеобразна непреклонност в отстояването на традицията, за която ни напомнят някои от докладите на Филип Станиславов. Бидейки 12—14 годишно момче, той си спомня как откъснатото се от павликянските си обреди население на Ореше се разбунтувало, скарало се с двамата католически свещеници и пожелало да гуляе в църквата, както правело това преди⁵. Упоритостта в придържането към старите еретични традиции тласкала селяните ту в една, ту в друга посока или в полза на православието, или на католичеството.

„Църквата никога не е одобрявала курбаните, които са твърде безобразни — продължава текстът на документа — ...тя никога не е упълномощавала божии служители да присъстват на тях или да ги благославят ... съдействието, което се дава от църковен служител на такъв акт, не е нищо друго, освен една нова измама, едно ново предателство, една нова симулация на богослужение...“.

Инструкцията разкрива отчасти подбудите за привързаността на „простия народ“ към практиката на курбаните, наречени в случая „суетни канони на езичници“. Това са: 1) увереността, че с тях се спомага за съхраняването на семействата, добитъка, плодородието на полята и че — 2) Пропускането им заплашва защитата на домовете, на впрегатния

добитък и на нивите. 3. Вярването, че те заместват службите и помените в църквите за мъртвите.

Според автора на открития документ широко се използва народната доверчивост, за да се осигури „упоритото съблюдаване ... заплахи и страхове, за този който би желал да ги изостави”. Разкрива се, че „същите принципи, които подтикват схизматиците и турците да ги практикуват (курбаните) са се запазили сред тези зле или непълно покръстени (приели католицизма) верующи”.

Текстът на материала неволно ни пренася сто години назад от сътворяването му, когато едно творение на същия гореспоменат католически епископ — Абагара, си поставя амбициозната задача да изведе от невежеството българските селяни, залутани в своите първобитни вярвания. Желанието на никополския епископ да ги накара да се отърсят от първобитния си наивитет и да придобият мироглед, който ще ги приравни със светоусещанията на Европа, привежда молитви, които трябва да изместят суеверните обреди. Пасажи като: „Господ ти забранява, дяволе, със силата на честния и животворящ кръст, да имаш власт над нещо в този дом и над раба божи! И на всичко негово в този дом — и на житото, и на виното, и на говедата, и на овцата, и на козата, и на конете, и на свинята, над нищо в този дом да нямаш власт до всеки, амин”⁶ отново възкресяват една картина, позната и трудно заличима в земите ни.

Инструкцията потвърждава езическия произход на обичая, подчертава, че курбаните са своеобразен „мълчалив договор с демона”, от който се очакват „временни изгоди”. Без да се впуска в подробности относно начина на провеждането на курбаните, тя загатва за „гуляи и пиянство”, което се връзва и с по-стари мисионерски доклади. Тук, разбира се, се определя правилно, че голяма роля за „заплитането в такъв вид култ” играе и естественото човешко любопитство, определено и като „човешка лъжовна суета”, за да се издигне в култ „безкръвното жертвоприношение” (символичният обред в католическата църква).

Говори се за пражосничество, разточителство и липса на чувство за мярка, придружаващи курбаните, като се апелира вредният обичай „да бъде поставен по-скоро извън разпорежданията на църквата, извън обичаите на верующите, всичко (в тази практика) би трябвало да се счита ненужно, излишно, суеверно!” Следват няколко позовавания на св. Тома (Тома Аквински), Августин, Евангелието на Лука, но особено любопитен е цитатът от „Хомилетиките” на Пий, „подкрепен от св. Тома ... (който) отбелязва нравите на някои християни да носят на врата си малко парченце текст, преписан от евангелието...”.

„Някои — пишел св. Пий — носят около врата си някакъв написан откъс от евангелието. Но нали в църквата ежедневно евангелието се чете, та да бъде чуто от всички? И тъй, следователно, на когото влетите в ушите евангелски писания не са от никаква полза, (то) по какъв начин

могат да го спасят, окачени на врата? После къде е покорността пред евангелието? В изображенията на буквите или в разбирането на смисъла му? Ако е в изображенията, то добре, да ги окачиш на врата. Ако е в разбирането, следователно са по-полезни да ги поставиш в сърцето, отколкото окачени на врата”.

Вмъкването на последния цитат дооформя представата ни за душевния мир на сънародника ни от XVIII в. И макар че в следващите редове авторът на Инструкцията се пита „какво ли би казал Хризостомос за нашите курбани?“, без съмнение значителна част от почитателите на обичая са били следовници и на горната практика — текстове на канонични и апокрифни молитви, разбираеми за обикновените селяни, да бъдат преписвани и сгъвани в кожена торбичка и окачвани на врата на притежателя си, за да го пазят от зли сили и духове.

И тук ни се ще да отворим една скоба и да се върнем при своеобразното откритие на Станиславов, целенасочено оползотворил идеята за писмото-талисман, което притежава чудодейната сила да лекува. Знаменитият павликянски просветител, сам католик, но произхождащ от тукашните среди, пригажда в „Абагара“ освен магически текстове и заклинателни таблици и молитви „за всяка потреба“ — „за предпазване от магия“, „против главоболие“, „за неплодна жена“ и др., модернизирайки традицията да се носят муски с Абгаровото послание, водеща началото си още от IX—X в. (Известно е, че от Византия, където бил особено разпространен, апокрифът преминава у южните славяни, които го приемат не само като четиво, но и започват да го носят като амулет. През цялото средновековие сирийски, френски, немски и английски легенди, разпространявани в латински варианти, вплитат в чудновати разкази Абгаровото писмо.)

Непретенциозните амулети дълго задоволяват скромните духовни нужди, даряват мнима сигурност и надежди. Дори църквата, чиято борба с подобни талисмани има неколковековна история (още в края на XIV в. апокрифът е включен в индекса на забранените книги, а в XVI в. забраната е конкретизирана — „към тези, които носят авгаревото послание на шията си“), няма сили да изкорени ереста и понякога е принудена да се съобразява с обичая.

Нашият документ продължава с призова към мисионерите „да обучат цялостно верующите посредством оздравителни способности ..., да изтъкват, че напразно се вярва в езически или юдейски, или покварени от схизмата практики“. Следва аргументът, че „древните жертвоприношения с месо са отлетели ..., а кръвта на телетата и биковете е заменена с кръвта на Спасителя“, за да се стигне до основната идея, която би трябвало да се вътълпи на верующите — „мёсата е една поредица и продължение на същото жертвоприношение, че тук, върху нашите олтари, под мистичните символи на хляба и виното, действително съществува същата жертва,

че се предлага и принася същото тяло и същата кръв, че едното се разделя мистично от другото чрез силата на словото ...” и така до категоричното „не са пътища на милост и на благодат курбаните, изобретени по капризната суета на човешкия дух ..., но тайнствата и причастията, определени от Христа, поверени на църквата ..., „малко на брой, простодушни по обичая, добродетелно действащи!”

Апелът насочва вниманието на мисионерите към многобройните пречки, стоящи на пътя им, като им препоръчва метода на Общата молитва, притежаваща според св. Киприян „една безпогрешна сила”, способна да накара пасомите „да изоставят своите древни суеверни практики”.

Като своеобразно оправдание, че Свещената конгрегация е отлагала всеобщата забрана на курбаните, е използвано поведението на „св. Августин, който, грижейки се да разкрие един стар обичай от своето време да се уреждат угощения (обеди) и софри в църквите в тържествени случаи — причина за много безредици, не смяташе, че всичко трябва да се премахне отведнъж, посредством пълно и точно нареждане, но първо трябва да се предразположат духовете да ги изоставят посредством убеждения и възражения, също и чрез ограничения, за да се стигне накрая до окончателното изкореняване (на обичая)”.

В заключение ще отбележим значението на въпросния материал. Според нас той хвърля нова и допълнителна светлина върху загатнатия, но недоизяснен докрай въпрос за душевния мир на българина от вековете на робството. Не се нуждаят от коментар усилията на Рим да контролира тази душевност, както и доказателствата за жилавостта на старите поверия, древни практики от рода на т. нар. курбани и др. Ще ни се да вярваме, че с обнародването на тези редове ще улесним всички ония, които се потапят в привидно еднообразната атмосфера на робската епоха, на културата на сънародниците ни от онова време.

Най-сетне, появата на този материал свидетелства за потенциалните възможности на италианските библиотеки и архиви, на старините от тази древна, красива и богата на сведения за миналото ни страна.

БЕЛЕЖКИ

¹ Р. Л и п ч е в. Български езически и християнски елементи в обредите, обичаите и поверията на къзълбашите в Североизточна България и Добруджа. — В: Добруджа, 2, 1985, Варна, с. 136—146.

² E. F e r m e n d z i n. Acta Bulgariae Ecclesiastica ab, a 1565 usqua ad a 1799, collegit et digesit Eusebius Fermendžin. — Monumenta Spectantia Historiam Slavorum Meridionalium vol. XVIII, Zagrebiae, 1887, p. 142.

³ Б ъ л г а р и я и българската история в архивите на Ватикана и Ватиканската апостолическа библиотека (XV—XVIII в.), С., 1988, Табл. 9 (I, 23), Съставители: Й. Списаревска, Б. Димитров и П. Колев.

⁴ За павликянските традиции освен познатите вече съчинения на Л. Милетич, Н. Милев, Ив. Дуйчев, документалния сборник на Е. Ferrendžin, *Acta Bulgariae* ..., вж. още Г. Нешев. На своя народ български. Изд. ОФ, 1987; защитената през 1988 г. кандидатска дисертация на Милчо Йовков. Павликянството в българските земи през XV–XVII в.

⁵ *Acta Bulgariae* ..., р. 138.

⁶ Г. Нешев. Пос. съч., с. 38.